

**М.Қ.Пардаев, Т.Х.Мамасоатов,
А.А.Муротқобилов**

**КИЧИК БИЗНЕС ВА
ХУСУСИЙ
ТАДБИРКОРЛИК:**

РИВОЖЛАНИШ МУАММОЛАРИ ВА ЕЧИМЛАРИ

(Монография)

Тошкент – 2013

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

М.Қ.Пардаев, Т.Х.Мамасоатов,
А.А.Муротқобилов, Ҳ.А.Рахимов

**КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ
ТАДБИРКОРЛИК:
РИВОЖЛАНИШ МУАММОЛАРИ ВА
ЕЧИМЛАРИ**

(Монография)

538/6

Тошкент “Наврўз” нашриёти – 2013

65.9(59)
17180

КБК 83.7 (3.Ўзб)

П. 22

УДК 50.10.3

Пардаев М.Қ., Т.Х.Мамасоатов Т.Х., Муротқобилов А.А.
Рахимов Ҳ.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ривожланиш
муаммолари ва ечимлари. Монография. – Т.: “Наврўз” нашриёти. 2013.
– 172 бет.

**Иқтисод фанлари доктори, профессор Ғ.Ҳ.Қудратовнинг умумий
рахбарлигида**

**Тақризчилар: И.С.Тухлиев – и.ф.д., профессор (СамИСИ),
О.М.Муртазаев – и.ф.д., профессор (СамКҲИ)**

Монографияда иқтисодий эркинлаштириш ва модернизация-
лаш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни
ривожлантиришнинг назарий масалалари, уларнинг асосий
йўналишлари, ўзига хос хусусиятлари, истиқболлари ва прогноз
кўрсаткичлари қараб чиқилган.

Монография ИТИ олиб борувчи катта илмий-ходим
изланувчиларга, олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари,
докторантлар ва мустақил илмий тадқиқот олиб борувчи илмий
ходимларга мўлжалланган. Шунингдек қўлланмадан талабалар,
магистрлар, малака ошириш маркази тингловчилари, соҳа
мутахассислари ва бошқа кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси
билан қизиқувчилар ҳам фойдаланишлари мумкин.

*Самарқанд иқтисодий ва сервис институти илмий кенгаши
томонидан 2013 йил 30 мартдаги 10-мажлис қарори билан нашр
қилишга тавсия қилинган.*

ISBN 978-9943-381-95-7

© “Наврўз” нашриёти, Муаллифлар жамоаси, 2013.

© Самарқанд иқтисодий ва сервис институти, 2013.

МУНДАРИЖА

КИРИШ 5

I-боб. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИЯЛАШТИРИШ ВА МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ	9
1.1. Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни ва аҳамияти	9
1.2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари	13
1.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик эркинлигининг кафолатлари ва уларни ривожлантиришда амалга оширишнинг асосий йўналишлари ..	24

II-боб. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ОМИЛЛАРИ	33
2.1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда инновацион лойиҳаларга қўйиладиган инвестицияларни баҳолаш йўлари	33
2.2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш мақсадлари ва асосий йўналишлари	40
2.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда ички имкониятларни аниқлаш ва улардан фойдаланиш йўллари	48

III-боб. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА ПРОГНОЗ КЎРСАТКИЧЛАРИ	59
3.1. Самарқанд вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг прогноз кўрсаткичлари	59
3.2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг фаолият турлари ва таркиби бўйича ривожлантириш йўллари	64
3.3. Самарқанд вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳудудлари бўйича кўрсаткичлари ва уларни	

3
41025

ривожлантириш йўллари 68

ҲУ-боб. КОРХОНАЛАРДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТ- НИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ, ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИ ҲИСОБГА ОЛИШ ВА ҲИСОБОТЛАРДА АКС ЭТТИРИШ ЙЎЛЛАРИ	81
4.1. Инновацион фаолиятнинг йўналишлари, турлари ва уларнинг таърифлари бўйича назарий масалалар	81
4.2. Маркетинг ва ташкилий инновациялар ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари	87
ХУЛОСА	98
АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	107
ИЛОВАЛАР	117
1-илова	117
2-илова	136
3-илова	139
4-илова	164

МОНОГРАФИЯ МУАЛЛИФЛАРИ:

Кириш: М.Қ.Пардаев, А.А.Муротқобилов

1-боб: М.Қ.Пардаев, А.А.Муротқобилов

2-боб: Т.Х.Мамасоатов, Ҳ.А.Рахимов

3-боб: А.А.Муротқобилов

4-боб: Т.Х.Мамасоатов

Хулоса: М.Қ.Пардаев, Т.Х.Мамасоатов,
А.А.Муротқобилов, Ҳ.А.Рахимов

Адабиётлар рўйхати: М.Қ.Пардаев, А.А.Муротқобилов,
Т.Х.Мамасоатов, Ҳ.А.Рахимов

Иловалар: Т.Х.Мамасоатов, А.А.Муротқобилов,
Ҳ.А.Рахимов

КИРИШ

Монография мавзусининг долзарблиги унинг зарурлиги билан белгиланади. Чунки, иқтисодийни модернизациялаш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ривожланиши мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида муҳим аҳамиятга эга. Зеро, мамлакатимиз ва унинг ҳар бир ҳудудининг иқтисодий юксалишида, ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг барқарорлашишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг ўрни катта. Ушбу соҳага мустақилликнинг биринчи кунларидан катта эътибор қилиниб келинмоқда. Мамлакатимизда ушбу соҳани ривожлантиришнинг ўзига хос тизими ва давлат сиёсатининг асосий йўналишлари шаклланди.

Мазкур соҳасида бозор муносабатлари ва рақобат муҳитини янада ривожлантириш, ушбу субъектларни биринчи гада хусусийлаштириш, хусусий секторда фаолият кўрсатаётган соҳаларни кенгайтириш, хизматлар бозорида мулкчиликнинг барча шакллари учун кенг шарт-шароитлар яратиш борасидаги муҳим вазифалар белгилаб берилди. Буларнинг ҳаммаси иқтисодийнинг ривожланишида ҳал қилувчи ролни ўйнаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларга дахлдордир.

Мустақилликнинг биринчи йилларидан бошлаб тадбиркорлик тўғрисидаги қонуни қабул қилинди. Сўнгра “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг қафолатлари тўғрисида”ги қонун амалга киритилди. Унга бир қанча қўшимчалар ва ўзгартиришлар киритилиб, унинг янги таҳрири 2012 йилда қабул қилинди. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг қафолатлари тўғрисида”ги янги такомиллашган қонуни амалда қўлланилмоқда. Бу талабларни амалга ошириш масаласи ўта жиддий масалалар сирасига киради. Аммо ушбу соҳа ҳамон чуқур тадқиқ қилинмаган. Шу жиҳатдан мазкур мавзу ўта долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Чунки, биринчидан, уни ривожлантириш объектив зарурат бўлса, иккинчидан, ривожлантириш учун унинг назарий масалаларининг ечимини ишлаб чиқишни тақозо қилади. Учинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик масаласи нафақат иқтисодий, балки муҳим ижтимоий ва сиёсий аҳамиятга эга бўлган соҳадир. Буларнинг барчаси ушбу тадқиқот мавзусини танлаш учун асос бўлди.

Мавзунинг республикада олиб борилаётган илмий тадқиқотларнинг устувор йўналишларига мослиги бевосита республикада аҳолининг яшаш даражасини сифат босқичига кўтарилишига қаратилган илмий тадқиқотларни олиб бориш заруратидан келиб чиқади. Бу йўналишларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, "... биринчи навбатда эртанги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизни ислоҳ этиш ва модернизация қилиш йўлидаги изчил ҳаракатларимизни кучайтиришимиз, уларни янги, янада юқори босқичга кўтаришимиз даркор"¹. Мазкур вазифа 2013 йилда ва ундан кейинги йиллар учун ҳам устувор вазифа сифатида белгилаб берилди. Ушбу вазифани муваффақиятли бажариш учун унинг назарий ва услубий жиҳатларини ҳам чуқур тадқиқ қилишни тақозо қилади.

Мамлакат ижтимоий иқтисодий ҳаётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик алоҳида ўринга эгаллиги туфайли бу масала ўрганилиши лозим бўлган муаммолардандир. Чунки, иқтисодиётни модернизация қилиш жараёни узлуксиз давом этиб турган пайтда ушбу соҳадан тушадиган маблағлар бир томондан, иқтисодиётнинг ривожланишини таъминласа, иккинчи томондан, аҳоли ижтимоий ҳаётининг яхшиланиши учун муҳим роль ўйнайди.

2013 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг улуши мамлакат ЯИМда 54,0 %дан кўпроқ бўлиши кўзда тутилган. Мазкур соҳасининг самарали соҳага айланиши бугунги кунда объектив заруриятдир. Шу боис, ушбу соҳада илмий-тадқиқот ишларини жадал олиб боришни тақозо қилмоқда. Аммо бу масалалар тизимида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг алоҳида Самарқанд вилоятида ривожланиш масаласи кам ўрганилган муаммолар сирасига киради. Муаммонинг бу жиҳатлари мавзунинг ўта долзарблигидан яна битта далолатдир.

Ўзбекистонлик ва хорижий олимлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини тадқиқ қилиш, муаммолари ва уларни ривожлантиришга оид кенг қамровли масалалар билан ҳам шуғулланиб келмоқдалар. Булар жумласига мамлакатимиз олимларидан С.С.Ғуломов, А.В.Ваҳабов, М.М.Мухаммедов, Ш.Рўзиназаров, Б.А.Абдукаримов, С.Салаев, Р.М.Файбуллаев, С.Б.Бабақулов, Э.С.Файзиев, Ш.Султонов кабиларни киритиш мумкин. Мамлакатимиз иқтисодиёти ўзига хос хусусиятларга ва модернизацион жараёнда ривожланаётганлиги туфайли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳам ўзига хосликдан холи эмас. Шу туфайли ушбу масалани ўзимизга хос гарзда қараб чиқиш ва уларни ривожлантириш муаммоси мамлакатимиз олимлари томонидан етарлича ёритилган эмас. Мос равишда, уларнинг назарий ва амалий масалаларига бағишланган

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / И.Каримов. - Т.: Ўзбекистон, 2010. – 76.

адабиётлар ҳам кам нашр қилинган. Булардан ҳам кўришиб турибдики, мазкур муаммо ўта долзарб муаммолар сирасига киради.

Монографияни тайёрлашдан мақсад иктисодиётни модернизация қилиш жараёнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш йўлларини асослашга қаратилган илмий ва амалий аҳамиятга молик таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг илмий аҳамияти иктисодиётни модернизация қилиш жараёни узлуксиз амалга оширилаётган паллада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва самарадорлигини оширишга қаратилган муаммоларни тадқиқ қилишда, уларнинг концептуал йўналишларини ишлаб чиқишда, мазкур соҳа бўйича ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишдан ва ушбу соҳа ривожини таъминлаш юзасидан таъсирчан бошқарув қарорларини қабул қилишда қўлланилиши мумкинлиги билан белгиланади.

Ишнинг таркибий тузулиши мантиқан бир-бирига боғланган кириш тўртта боб, хулоса, адабиётлар рўйхати ва иловалардан таркиб топган.

Ишнинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, унинг ўрганилганлик даражаси, мақсади, назарий ва амалий аҳамияти, унда қўлланиладиган услуб ва усуллар ёритилган.

Монографиянинг биринчи бобида “Иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизациялаш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг назарий масалалари” ёритилган. Унда Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни ва аҳамияти, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларни ривожлантиришда давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қараб чиқилган.

Ишнинг иккинчи бобида “Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва омиллари” қараб чиқилган. Унинг таркибида учта параграф бўлиб, қуйидаги масалаларга бағишланган: кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда инновацион лойиҳаларга қўйилган инвестицияларни баҳолаш йўллари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида инновацион лойиҳаларни амалга ошириш мақсадлари ва йўналишлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда ички имкониятларни аниқлаш ва улардан фойдаланиш йўллари. Барча масалалар амалий маълумотларни қўлаган ҳолда ёритилган.

Тадқиқотнинг учинчи боби “Иктисодиётни модернизациялаш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш истикболлари ва прогноз кўрсаткичлари”га бағишланган. Ушбу бобда ҳам учта параграф берилган. Унда Самарқанд вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг прогноз кўрсаткичлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни фаолият турлари ва таркиби бўйича прогноз кўрсаткичлари, Самарқанд вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳудудлари бўйича прогноз кўрсаткичлари ва уларни ривожлантириш йўллари ёритилган.

Монографиянинг тўртинчи боби “Қорхоналарда инновацион фаолиятнинг йўналишлари, турлари ва уларни ҳисобга олиш йўллари”га бағишланган бўлиб, унда инновацион фаолиятнинг йўналишлари, турлари ва уларнинг таърифлари бўйича назарий масалалар, маркетинг ва ташкилий инновациялар ҳамда уларнинг ўзига хос хусусиятлари қараб чиқилган.

Тадқиқотнинг «Хулоса» қисмида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш бўйича тадқиқот натижасида олинган хулоса, тавсия ва таклифлар берилган. Барча тушунча ва қалитли сўзлар илмий-назарий ва амалий жиҳатдан умумлаштирилган.

I-боб. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

1.1. Ўзбекистон иқтисодийтини ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни ва аҳамияти

Тадбиркорлик фаолияти билан асосан хусусий ёки нодавлат мулкнинг бошқа шакллари асосида фойда кўришни мақсад қилиб фаолият кўрсатадиган субъектлар шуғулланишлари мумкин. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунда эътироф этилишича давлат органлари (қонуи ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно), уларнинг мансабдор шахслари, шунингдек тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши қонун ҳужжатларида ман этилган бошқа шахслар тадбиркорлик фаолияти субъектлари бўлиши мумкин эмас. Шу жиҳатдан тадбиркорлик субъектлари ўзига хос хусусиятларга эга.

Тадбиркорлик субъектлари тизимида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мақомига эга субъектлар ҳам маълум даражада ўзига хослиги билан фарк қилади.

“Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунда “Кичик тадбиркорлик субъектлари” тушунчаси киритилган. Қонунга кўра кичик тадбиркорлик субъектлари унда банд бўлган ходимлар сони билан белгиланади. Бунга қуйидагилар:

ишлаб чиқариш тармоқларида банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан 20 (йигирма) киши, хизмат кўрсатиш соҳасидаги ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган бошқа тармоқлардаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан 10 (ўн) киши, улгуржи, чакана савдо ҳамда умумий оқатланиш тармоқларидаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан 5 (беш) киши бўлган микрофирмалар киради;

саноатда бир мунча бошқачарок. Енгил ва озиқ-оқат саноатидаги, металлга ишлов бериш ва асбобсозлик, ёғочсозлик, мебель саноати, қурилиш материаллари саноати, шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа саноат-ишлаб чиқариш соҳаларидаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан 100 (юз) киши бўлган субъектлар киради;

фан, илмий хизмат кўрсатиш, транспорт, алоқа, хизмат кўрсатиш соҳалари (суғурта компанияларидан ташқари), савдо ва умумий оқатланиш ҳамда ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган бошқа

соҳалардаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан 25 (йигирма беш) киши бўлган кичик корхоналар² киради.

Айрим кичик тадбиркорлик субъектлари борки, улар бир неча фаолият тури билан шуғулланади. Уларни кўп тармоқли субъектлар дейилади. Уларнинг қайси тармоққа мансублигини аниқлаш учун йиллик айланма ҳажмида улуши энг кўп бўлган фаолият тури олинади. Мазкур мезонлари бўйича юридик ва жисмоний шахслар кичик тадбиркорлик субъектларининг у ёки бу тармоғига мансуб деб топилади.

Ҳозирги пайтда амалдаги тартиб бўйича тадбиркорлик субъектларига хабарнома тақдим этилади. Мазкур ҳужжатда уларнинг кичик тадбиркорлик мақоми кўрсатилади. Ваколатли органлар ва ташкилотлар, хусусан, давлат солиқ, божхона хизмати органлари, давлат статистика органлари, банклар ва бошқалар томонидан турли имтиёзлар, преференциялар, кафолатлар ва ҳуқуқлар хусусиятидан келиб чиқиб, улар кичик тадбиркорлик субъектлари эканлиги ҳақида хабарномадан воқиф бўлиши лозим. Шунини эътироф этиш керакки, хабарноманинг тўғрилиги учун жавобгарлик хабарномани тақдим этган тадбиркорлик субъектлари зиммасига юклатилади.

Аҳолини, айниқса касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва олий таълим муассасаларининг битирувчиларини ишга жойлаштириш мақсадида микрофирма ва кичик корхоналарга айрим енгилликлар берилган. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунига биноан касб-ҳунар коллежларининг, академик лицейларининг ҳамда олий таълим муассасаларининг битирувчилари билан меҳнат шартномалари тузган тақдирда, банд бўлган ходимларнинг белгиланган ўртача йиллик сонини кўпи билан 20 % ошириши мумкин. Ходимлар сонининг оширилиши инобатга олинандиган жиҳат ҳам юқоридаги қонунда аниқ белгилаб қўйилган. Мамлакатимизда касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва олий таълим муассасаларининг битирувчилари ўқишни тугаллаган кунидан бошлаб кўпи билан уч йил ўтган бўлса, йўл қўйилади, дейилган. Демак, кичик бизнес корхоналари раҳбарлари ходимларни ишга қабул қилишда мазкур ҳолатни инобатга олишлари лозим.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг яна бир йўналиши яқка тартибдаги тадбиркорлик ҳисобланади. Мазкур субъектнинг таърифи қонунда келтирилган. **Яқка тартибдаги тадбиркорлик** дейилганда, яқка тартибдаги тадбиркор томонидан мустақил, ходимларни ёллаш ҳуқуқисиз, мулк ҳуқуқи асосида ўзига тегишли бўлган мол-мулк

² “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги қонуннинг янги таҳрири. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 18-сон, 201-модда.

негизида, шунингдек мол-мулкка эгалик қилиш ва (ёки) ундан фойдаланишга йўл қўядиган ўзга ашёвий ҳуқуқ асосида амалга оширилиши тушунилади.

Якка тартибдаги тадбиркор жисмоний шахс мақомига эга бўлган ҳолда ўз номидан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланади. У маълум ҳуқуқ ва мажбуриятларга ҳам эга. Жисмоний шахс ўз тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ битимлар тузади. Ушбу жараёнда, якка тартибдаги тадбиркор сифатида ҳаракат қилаётганлигини аниқ кўрсатиши керак. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, якка тартибдаги тадбиркор ҳам бошқа субъектлар сингари ўз мажбуриятлари бўйича зиммасидаги жавобгарликдан озод этилмайди. Буларнинг фаолияти ҳам тўлиқ қонунлар ва бошқа меърий ҳужжатлар асосида тартибга солинади.

Якка тартибдаги тадбиркорликни амалга ошириш учун ўзининг мулки бўлиши керак. Агар мулк оилавий бўлиб, эр-хотиндан бири шундай тадбиркорлик билан шуғулланса эр-хотиннинг умумий биргаликдаги мол-мулкидан фойдаланадиган ҳолларда амалга оширилади. Агар қонунда, никоҳ шартномасида ёхуд эр-хотин ўртасидаги ўзга келишувда бошқача қоида назарда тутилган бўлмаса, эрнинг (хотиннинг) розилиги талаб қилинади. Барча ҳолларда мулк эгаллиги нодавлат характерга эга бўлади. Бундай тадбиркорлар ҳам зарур ҳолларда ўрнатилган тартибда тижорат банкларида кредит олиши мумкин.

Агарда тадбиркорлик билан бир вақтнинг ўзида бир қанча кишилар шуғулланадиган бўлса, бундай жисмоний шахслар юридик шахс ташкил этмаган ҳолда биргаликдаги тадбиркорлик фаолиятини амалга оширади. Бундай тадбиркорлик оилавий тадбиркорлик, оддий ширкат ва деҳқон хўжалиги шаклларида амалга ошириши кўзда тутилган.

Оилавий тадбиркорликнинг амалга оширилиши, оддий ширкат ва деҳқон хўжалиги тузилиши, фаолият кўрсатиши ҳамда фаолиятининг тугатилиши билан боғлиқ муносабатлар амалдаги қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Ҳозирги кунда барча йўналишлар бўйича қонунлар қабул қилинган ва амалда қўлланилмоқда.

Жумладан, 2012 йилнинг 8 мартида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги қонуни³ қабул қилинди. Ушбу қонун Олий Мажлисининг Сенати томонидан 2012 йилнинг 23 мартида маъқулланди. Мазкур соҳани, яъни оилавий тадбиркорликни ташкил қилиш,

³ “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 2012 йил 8 мартда Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган. Ушбу қонун Олий Мажлисининг Сенати томонидан 2012 йилнинг 23 мартида маъқулланган.

фаолиятини такомиллаштириш бўйича “Оилавий корхона иқтисодиёти”⁴ номли махсус монография тайёрланган ва нашрдан чиқарилган. 1998 йилнинг 30 апрелида Ўзбекистон Республикасининг “Дехқон хўжалиги тўғрисида”ги⁵ қонуни қабул қилинган. Ҳозиргача унга бир қанча ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилиб такомиллаштрилди.

Қонунда тадбиркорлик фаолияти субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳам ўз ифодасини топган. Тадбиркорлик субъектлари қонунда эътироф этилишича:

“юридик шахс бўлган бошқа тадбиркорлик субъектларининг муассислари (иштирокчилари) бўлишга;

ўз фаолияти йўналишларини, товарлар (ишлар, хизматлар) етказиб берувчиларни ва ўз товарларининг (ишларининг, хизматларининг) истёсмолчиларини мустақил равишда танлашга;

ўз товарларини (ишларини, хизматларини), ишлаб чиқариш чикиндиларини бозор конъюнктурасидан келиб чиқиб, мустақил равишда белгиланадиган нархлар ва тарифлар бўйича ёки шартнома асосида реализация қилишга, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;

кредитлар олишга, бошқа юридик ва жисмоний шахсларнинг пул маблағларини ҳамда ўзга мол-мулкни шартнома шартлари асосида жалб этишга, шу жумладан биноларни, иншоотларни, усқуналарни ва ўзга мол-мулкни олишга ва (ёки) текин, ижарага (лизингга) олишга ҳамда уларни тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишга йўналтиришга ҳақли⁶.

Тадбиркорлик фаолияти субъектлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин. Бу ҳуқуқлар уларнинг уставида ўз ифодасини топмоғи лозим. Агар улар лицензияланадиган фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлса, ушбу лицензияда кўрсатилган ҳолатлар инобатга олинади.

Тадбиркорлик фаолияти субъектларига бир қанча мажбуриятлар ҳам юклатилган. Буларга қонунда белгиланган қуйидаги мажбуриятлар:

“солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаши;

меҳнатни муҳофаза қилиш ҳамда хавфсизлик техникаси, экология, санитария ва гигиена соҳасидаги қонун ҳужжатлари ва норматив ҳужжатлар талабларига риоя этиши;

⁴ Қудратов Ф.Х., Пардаев М.Қ., Худайбердиев У.Х., Пардаева О.М. Оилавий корхона иқтисодиёти. Монография. – Т.: “Иқтисодиёт” нашриёти, 2012. – 232 бет.

⁵ “Дехқон хўжалиги тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 1998 йил 30 апрель 604-1 сонли қонуни.

⁶ “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 2012 йил 8 мартда Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган. Ушбу қонун Олий Мажлисининг Сенати томонидан 2012 йилнинг 23 мартда маъқулланган. 6 - моддаси.

реализация қилинадиган маҳсулот ва хизматлар учун сертификатларга эга бўлиши;

бухгалтерия, тезкор ва статистика ҳисобини қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ юритиши” каби мажбуриятларни киритиш мумкин⁷.

Тадбиркорлик фаолияти субъектларининг зиммасида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин. Булар ҳам тегишли меъёрий ҳужжатлар ва ўзларининг ҳамкорлари билан тузилган шартномаларда ўз ифодасини топади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари мамлатимиз иқтисодиётида янги соҳа бўлишига қарамадан унинг улуши мамлакат иқтисодиётида ҳам ошиб бормоқда. Бунинг натижасида аҳолининг янги қатлами – ўрта синф вакиллари шаклланмоқда. Булар жамият тараққиётида, унинг барқарорлигини асрашда ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Энг муҳими аҳолининг ҳаёт даражаси, яшаш сифати ошиб боради.

Тадбиркорлик субъектлари ўз фаолиятларини қонун доирасида эркин тасарруф этади. Улар ўз фаолиятларини мувофиқлаштириш, ҳуқуқлари ва манфаатларини ифода этиш ҳамда ҳимоя қилиш мақсадида нотижорат ташкилотлар бўлган уюшмаларга (иттифоқларга) ва бошқа бирлашмаларга бирлашиши мумкин. Мазкур масалалар амалдаги тартиб қоидаларга, қонунда кўзда тутилган меъёрларга зид бўлмаслиги керак.

Биринчидан уларнинг фаолияти учун тегишли шароитнинг яхшиланиши бўлса, иккинчидан молиявий маблағларнинг етарлилик даражаси ҳам шунга мос бўлади. Учинчидан, журат қилиб бизнесга киришганлар иккиланмасдан фаолиятини бошлаш кўникмасига эга бўлади. Бунга асосий сабаб мамлакатимизда тадбиркорлик муҳитининг яратилиши устувор вазифа сифатида белгиланиши билан ҳам боғлиқдир.

1.2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун тегишли шароитлар яратилган:

- тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва тартибга солиш бўйича қонуний асослар ва ҳуқуқий таъминот яратилди;

⁷ “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 2012 йил 8 мартда Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган. Ушбу қонун Олий Мажлисининг Сенати томонидан 2012 йилнинг 23 мартда маъқуланган. 6 - модда.

- тадбиркорликни ривожлантириш бўйича амалий тажриба тўплади;
- ракобат муҳити шакллантирилди;
- тадбиркорлар билан молиявий ташкилотлар ўртасидаги молиявий муносабатлар йўлга қўйилди;
- тадбиркорлик муҳити ҳам шаклланди;
- уларга тегишли имтиёзлар берилмоқда;
- давлатнинг аралашуви чекланди;
- бозор маконида фаолият кўрсатишга шароит яратилди;
- мос равишда уларнинг эркинлиги кафолатланмоқда;
- тегишли инфратузилма яратилди;
- ҳисоб ва ҳисобот тизими такомиллаштирилди;
- уларни ривожлантириш давлатнинг устувор вазифасига айланди;
- соҳа маълум даражада кадрлар билан таъминланмоқда;
- юқори технологияларни жорий қилишда, уларни хориждан келтиришда давлат кўмаклашадиган бўлди;
- маҳсулотлари ва хизматларини сотиш масаласида ҳам тегишли ёрдам берилмоқда;
- улар ўртасида товар-пул муносабатлари йўлга қўйилди;
- мулкдорнинг, истеъмолчи ва давлат манфаатлари ўртасидаги мутонасиблик шаклланди;
- уларнинг ишлаб чиқарган маҳсулоти ва кўрсатилган хизматига нархи эркин шакллантириладиган бўлди.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ўзига хос хусусиятларга эга. Мазкур ҳолатда “ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш” иборасининг ишлатилганлигига сабаб, мазкур соҳа иқтисодиётга дахлдор бўлганлиги билан жуда кўп ижтимоий масалаларни ҳам ҳал қилади. Жумладан, янги иш ўринларини очиш эвазига бандлик масаласини ҳал қилади, иш билан таъминлаш эвазига ходимларнинг фаровонлигини оширади, янги ўрта мулкдорлар қатламини шакллантириш эвазига ижтимоий барқарорликни таъминлаш имконини яратади, одамларда мулкдорлик ҳиссини ўйғотади, боқимандалик руҳиятидан воз кечилиб, ташаббускорлик руҳияти шаклланади. Шу туфайли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни мамлакат миқёсида ва унинг ҳар бир худудида ижтимоий-иқтисодий жихатдан ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Унинг аҳамиятидан ўзига хос хусусиятлари ҳам келиб чиқади. Бундай хусусиятларга қуйидагиларни келтириш мумкин (1.1-расм).

1.1-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик (КБ ва ХТ) субъектларининг ўзига хос хусусиятлари

Мазкур расмда келтирилган хусусиятларни қуйидаги изоҳлаш мумкин.

Биринчидан, катта маблағ ва кўп вақт талаб қилмасдан фаолиятни юритиш имкониятининг мавжудлиги. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик номидан ҳам маълумки, унинг ҳажми кичик. Кичик бўлгач, бизнесни очиш ва бошлаш учун унчалик катта маблағни талаб қилмайди. Шунингдек, кўп вақтни ҳам сарф қилиш шарт эмас. Масалан, уйда нон ёпиш цехини очиш керак бўлса, битта нон ёпадиган технологияни олиб келиб ўрнатилиши билан ишни бошлайвериш мумкин. Ёки тадбиркор 10 бош қорамол сотиб олиб чорвачилик, яъни гўшт етиштиришни мақсад қилиб олса ҳам унчалик катта маблағ ва вақт керак бўлмайди. Шу жиҳатдан мазкур соҳанинг маблағ ва вақт талаб қилиши нуқтаи назаридан ўзига хос хусусиятлари, унинг арзонлиги, тез битиши каби қулайлиги билан характерланади.

Иккинчидан, асосан хусусий мулкка асосланган ҳолда ривожланиши. Ҳозирги шароитда мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда асосан хусусий мулк устуворликни ташкил қилади. Бизнесни очиш ва оборот маблағларини ушлаб туришда тижорат банкларидан маблағларни кредит сифатида олиши мумкин. Аммо булар ҳам ўз маблағлари эвазига копланadi. Шу жиҳатдан ушбу соҳа ўзига хос хусусиятларга эга.

Учинчидан, оилавий тадбиркорлик ва оилавий корхона мақомида фаолият кўрсатиши. 2012 йилда “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни қабул қилинди. Мазкур тадбиркорлик моҳияти жиҳатидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка ўхшайди. Аммо бу ҳам ўзига хос хусусиятга эга. Чунки, улар асосан оилавий мулкка ва оилавий меҳнатга асосланади. Фойда ҳам оила аъзолари ўртасида тақсимланади, оиладаги барча ишсиз кишилар иш билан таъминланади. Оиланинг фаровонлиги ва яшаш сифати кескин ошиб боради. Шунинг учун ушбу тадбиркорликнинг ривожланиши мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётида катта аҳамиятга эга.

Тўртинчидан, мазкур соҳанинг асосан хизмат кўрсатишга қаратилганлиги. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ижтимоий-иқтисодий моҳияти билан у хизмат кўрсатиш соҳасига мансуб. Чунки барча хизмат кўрсатувчи субъектлар мақоми нуқтаи назаридан кичик бизнесдан иборатдир. Ушбу субъектларда асосан чегараланган кишилар сони ишлайди. Ва шу мақомни эгаллаш учун рўйхатдан ўтиш, фаолият юритишдаги имтиёз ва бошка енгилликлардан манфаатдор бўлади. Булар ҳам мазкур соҳанинг муҳим ўзига хос хусусиятларидан биридир.

Бешинчидан, битта иш ўрнининг арзорлиги. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланадиган субъектларда, бизнинг сўровларимиз натижаси кўрсатдики, хизмат кўрсатиш соҳасида битта иш ўрнининг қиймати бинодан ташқари 3247,3 минг сўмни ташкил қилади. Қайсики йирик бизнес субъектларида ушбу кўрсаткич 7-9 баробар юқорилигига гувоҳ бўлди. Албатта йирик бизнес субъектларида самарадорлик мос равишда юқори, аммо уларни очиш катта маблағни ва кўп вақтни талаб қилади. Сўнгра бозор конъюктурасига унчалик мослаша олмайди.

Олтинчидан, талаб ва таклифнинг ўзгариши билан унинг фаолиятини ҳам тез ўзгартириш имкониятининг мавжудлиги. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари маҳсулотлари ёки хизматларига талаб кўпайса мос равишда ўша хизмат турини кўпайтириш мумкин. Аксинча, бирорта маҳсулот ёки хизмат турига талаб камайса, тезлик билан йўналишини ўзгартириш имконияти бўлади, чунки улардаги жиҳозларнинг арзонлиги бундай тадбирларни амалга ошириш имконини беради. Масаланинг ушбу жиҳати мазкур соҳанинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришида ўзига хос хусусиятларга эгалигидан яна бир далолатдир.

Еттинчидан, бозор конъюктурасига мослашувчанлиги. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг энг зўр хусусиятларидан бири бозор конъюктурасига мослашувчанлигида намоён бўлади. Юқорида

таъкидлангандек, ҳозирги замонда ҳаёт шиддат билан ўзгариб бормоқда. Бу ўзгариш мос равишда маҳсулотлар ва хизматларнинг ҳам тез ўзгаришини муттасил такомиллашиб боришини тақозо қилади. Бу ҳолатга мазкур соҳа субъектлари тез мослашиш имкониятига эга.

Бозор муносабатлари шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иктисодиётнинг асосий ҳал қилувчи бўғини сифатида майдонга чиқади. Чунки ҳар қандай мамлакатнинг иктисодиёти айнан ушбу соҳани ривожлантирилганлик даражаси билан белгиланади. Юқорида таъкидланганидек, ушбу соҳанинг жуда кўп қулайлик томонлари мавжудки, улар мамлакат ижтимоий-иктисодий ҳаётида муҳим ўринга эга.

Энди тадбиркорлик тушунчасининг таърифи бўйича олимларнинг қарашларига қасқача тўхталишни мақсадга мувофик, деб ҳисоблаймиз. Бу борада жуда кўп фикрлар айтилган. Уларнинг айримларини ушбу жадвалда келтиришни мақсадга мувофик, деб топдик (1.1-жадвал).

1.1-жадвал

Тадбиркорлик тушунчасининг таърифи бўйича турли олимларнинг қарашлари

Т/р	Олимларнинг исми ва шарифи	Тадбиркорлик бўйича берилган таърифлар	Манба
1.	Й.Шумпетер	Тадбиркор бўлиш – бу бошқалар қилаётган ишни қилмаслик, ... ва қилганда ҳам ана шу ишни бошқалардек тарзда қилмасликдир.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иктисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 264 б.
2.	Роберт Хизрич	Тадбиркорлик – бу қиймага эга бўлган қандайдир янги нарсани яратиш жараёнидир. Тадбиркор эса шу нарсани яратиш учун ўзининг барча вақти ва кучини сарфлайдиган, ўз гарданига молиявий, рухий, ижтимоий масъулиятни олувчи, ўз ишининг натижаси сифатида катта муқофот олувчи инсон.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иктисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 264 б.
3.	Ўзбек тилининг изоҳли лугатида (1981 йилда)	Тадбиркорлик – пухта ўйлаб тузилган, ишлаб чиқарилган амалий чоралар асосида иш тутмоқ демакдир.	Ўзбек тилининг изоҳли лугати. – Т.: 1981. - 106 б.

	нашр қилинган)		
4.	Ўзбек тилининг изоҳли луғатида (2007 йилда нашр қилинган)	Тадбиркорлик – тадбиркорга хос хатти-ҳаракат, фаолият, ҳислат.	Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. - “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2007. - 636 б.
5.	Ж.Б.Сей	Тадбиркорлик – бу бирон мақсадни кўзлаб, ишлаб чиқариш омилларини уйғунлаштирувчи иқтисодий агентдир.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 262 б.
6.	А.Смит	Тадбиркорлик – бу ишлаб чиқариш омилларининг эгасидир.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 262 б.
7.	Ф.Хайек	Тадбиркорлик – бу ўзига хос ижтимоий-руҳий тоифадаги хўжалик юритувчи бўлиб, унинг учун ҳар хил бозор имкониятларини таҳлил қилиш, фойдаланиш, янги ғояларни сафарбар қилиш муҳимдир.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 263 б.
8.	Г.Пиншо	Тадбиркорлик – бу бировларнинг пулини ишлатиш эвазига пул топишдир.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 263 б.
9.	А.Ўлмасов, М.Шарифхўжаев	Тадбиркорлик – бу соҳибкорлик билан фойда олишга қаратилган фаолият.	Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик - Т.:

			Ўзбекистон, 1995. – 450 б.
10.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев	Тадбиркорлик кенг маънода – шахсий манфаатга асосланган, субъект олдидан турган мақсадга эришишга қаратилган, унинг бевосита иштирокида ўзининг шахсий омилларига асосланиб амалга оширадиган, оила ҳўжалигини юритишдан тортиб, товар ишлаб чиқариш ва сотиш ҳамда хизматлар кўрсатишгача бўлган юмишлар билан боғлиқ ақлий фаолиятдир.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 264 б.
11.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев	Тадбиркорлик тор маънода – фақат иқтисодий соҳанинг турли-туман даражаларидаги маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини, яъни соҳибкорликни ифода этади.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 264 б.
12.	У.Умаров	Тадбиркорлик фаолияти – бу ижтимоий эҳтиёжларни қондириш учун моддий нёъматлар ва хизматлар яратиш, тадбиркорнинг хусусий моддий манфаатларини реализация қилишнинг пировард мақсади учун ишлаб чиқариш омиллари ресурсларини қўшиш ва ташкил қилишдир.	Умаров У. Иқтисодиёт назарияси. Ўқув қўлланма. – Т.: “мсрос”, 2004. - 171 б.
13.	ЎзР конунда	Тадбиркорлик – амалдаги конунларга мувофиқ даромад олишга қаратилган, юридик ва жисмоний шахслар томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш (ишларни бажариш хизматлар кўрсатиш) йўли билан таваккал қилиб ва ўз мулкий жавобгарлиги остида амалга оширадиган ташаббускорлик фаолияти.	“Тадбиркорлик ва тадбиркорлик фаолияти эркинликларининг кафолатлари тўғрисида”. ЎзР Қонуни 3-моддаси. 2000 йилда қабул қилинган.
14.	ЎзР конунда	Оилавий тадбиркорлик оила аъзолари томонидан таваккал қилиб ва ўз мулкий жавобгарлиги остида даромад (фойда) олиш мақсадида	“Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”. ЎзР Қонуни. 2012 йил

		амалга оширадиган ташаббускорлик фаолиятидир.	26 апрелда қабул қилинган.
15.	Б.А.Абдукаримов, Ф.Б.Абдукаримов	Тадбиркорлик – бу даромад олиш мақсадида ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва тайёрланган маҳсулотни сотиш ва аҳолига хизмат кўрсатиш ҳамда олди-сотди билан шуғулланадиган кишилар фаолияти, яъни фойда олиш борасидаги ҳаракат (фаолият) тушунилади.	Абдукаримов Б.А., Абдукаримов Ф.Б. Савдо иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” ДИН, 2013. – 33 б.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, тадбиркорликнинг таърифи бўйича мумтоз иқтисодий адабиётларда ҳам, бугунги кундаги олимлар ишланмаларида ҳам, ҳатто қонуний ҳужжатларда ҳам бир хил қараш шаклланмаган. Буларнинг ҳаммасига назарий таҳлил ва хулосаларимизни билдирмасдан, бу борадаги ўзимизнинг қарашларимизни ифода этишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Бизнинг фикримизча ушбу тушунчага қуйидагича таъриф бериш мақсадга мувофиқ. Тадбиркорлик дейилганда, ижтимоий эҳтиёжларни қондиришга қаратилган, юридик ва жисмоний шахслар томонидан амалдаги қонуналарга мувофиқ даромад олиш мақсадида маҳсулот ишлаб чиқариш (ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш) йўли билан таваккал қилиб ва ўз мулкый жавобгарлиги остида амалга оширадиган ташаббускорлик фаолияти тушунилади.

Ушбу таърифни назарий жиҳатдан қуйидагича асослаш мумкин. Биринчидан, тадбиркорлик дейилганда, ҳар қандай фаолият эмас, балки ижтимоий эҳтиёжларни қондиришга қаратилган фаолият бўлмоғи лозим. Даромад (фойда) топиш илнжида ижтимоий эҳтиёжларга зид фаолият ҳам бўлиши мумкин. Масалан, норкобизнес, экстримистик ҳаракатлар каби.

Иккинчидан, бу ишларни аниқ бўлган юридик ва жисмоний шахслар томонидан амалга оширилишини тақозо қилади. Агар у маълум даражада рўйхатдан ўтмасдан фаолият кўрсатадиган бўлса, қандай нарсалар ишлаб чиқиши ёки қандай хизматлар кўрсатиши номаълум бўлади. Булар назоратдан ҳоли бўлганлиги туфайли, уларнинг жамият эҳтиёжларидан келиб чиқиб фаолият кўрсатишига ҳамиша ҳам қафолат бўлмаслиги мумкин. Шу туфайли ҳозорги пайтда иқтисодиётнинг барча бўғинларида маълум даражада риск борлиги инкор этилмайди.

Учинчидан, тадбиркорлик фақат амалдаги қонуналарга мувофиқ амалга оширилиши лозим. Ноконуний даромад олишга қаратилган фаолиятни тадбиркорлик фаолияти, деб бўлмайди. Чунки ундан нафат мулкдор ёки ходим, балки жамият ва давлат ҳам манфаатдор бўлиши

керак. Ноқонуний яширин ҳолда амалга оширилган тадбиркорликдан олинган даромаддан табиийки, солиқ ундириб бўлмайди. Бундан давлатнинг манфаатдорлиги таъминланмасдан қолади.

Туртинчидан, тадбиркорлик шунчаки фаолият эмас, балки у даромад олиш мақсадида амалга ошириладиган фаолиятдир. Агар даромад олмайдиган бўлса, унинг сениши тайин. Бу мулкдорга ҳам, ўша ерда фаолият кўрсатаётган ходимларга ҳам, жамиятга ҳам, давлатга ҳам наф келтирмайди. Нафсиз фаолиятни тадбиркорлик фаолиятига тенглаштириш ҳам мумкин эмас.

Бешинчидан, тадбиркорлик шунчаки фаолият эмас, балки жамиятнинг эҳтиёжидан келиб чиқиб, махсулот ишлаб чиқариш (ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш) йўли билан амалга оширилиши лозим. Акс ҳолда ҳар қандай фаолият ҳам тадбиркорлик бўлавермайди. Масалан таълим хизматлари. Бу ҳам жамият эҳтиёжини қондиришга қаратилган бўлиши керак. Ёки диний экстримистик оқимларни ўқитиш ҳам таълим хизмати. Аммо у жамият эҳтиёжига зид бўлганлиги туфайли уни тадбиркорлик фаолияти эмас, балки жинойт фаолиятга киритиш лозим бўлади.

Олтинчидан, тадбиркорлик таваккал қилиб ва ўз мулкий жавобгарлиги остида амалга оширадиган ташаббускорлик фаолиятини кўзда тутати. Чунки, тадбиркорлик фаолияти ҳамisha синалган, рисклар бутунлай бартараф қилинган ҳолатда давом этмайди. У албатта маълум даражада риск борлигини эслатиб туради. Бу эса тадбиркордан таваккалчиликни талаб қилади.

Булардан ҳам кўриниб турибдики, мазкур масала анча мураккаб ва назарий жиҳатдан ҳали етарли даражада ишланмаган соҳа экан. Шу туфайли ўз фикримизни исботлашга ҳаракат қилдик. Аммо бизнинг қарашларимиз фақат бизники, биз учун у мукамал, аммо бутунлай мукамалликка даво қилмайди. Ҳали бу борадаги илмий-назарий таҳлиллар давом этади, деган умиддамиз.

Энди тадбиркор ҳақида ўз қарашларимизни изохлашни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Чунки бу борада ҳам жуда кўп ноаниқликлар ва турли қарашлар мавжуд. Бунга гувоҳ бўлиш учун олимлар фикрини келтирамиз (1.2-жадвал).

Тадбиркорлик тушунчасининг таърифи бўйича турли олимларнинг қарашлари

Т/р	Олимларнинг исми ва шарифи	Тадбиркорлик бўйича берилган таърифлар	Манба
1.	Роберт Хизрич	Тадбиркор бирор нарсани яратиш учун ўзининг барча вақти ва кучини сарфлайдиган, ўз гарданига молиявий, рухий, ижтимоий масъулиятни олувчи, ўз ишининг натижаси сифатида катта мукофот олувчи инсон.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 264 б.
2.	Ўзбек тилининг изоҳли луғатида (1981 й.)	Тадбиркор – бу тадбир билан пухта ўйлаб иш қиладиган киши.	Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: 1981. - 106 б.
3.	Ўзбек тилининг изоҳли луғатида (2007 й)	1. Тадбиркор – тадбир қилувчи, тадбир изловчи. 2. Ишлаб чиқариш ёки бошқа фаолиятни ташкил этувчи, молиялаштирувчи, тижорат ёки саноат корхонасини фойда олиш мақсадида бошқарувчи шахс, мулкдор.	Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. - “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2007. - 636 б.
4.	ЎЗР қонунида	Тадбиркор – юридик шахс ташкил этган ҳолда ва ташкил этмасдан доимий асосда тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахс.	“Тадбиркорлик ва тадбиркорлик фаолияти эркинликларининг кафолатлари тўғрисида”. ЎЗР Қонуни 3-моддаси. 2000 йилда қабул қилинган.
5.	А.Смит	Тадбиркор – бу дадил, муҳим ва мураккаб мақсадларни рўёбга чиқаришга жазм этиб, янги ғояларни амалга ошириш билан боғлиқ бутун масъулиятни ўз зиммасига олиб таваккал иш юритувчи шахс.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 262 б.
6.	Ж.Б.Сей	Тадбиркор – бу бирон	Т.Дўстжанов ва С.Салаев

		мақсадни кўзлаб, ишлаб чиқариш омиллари уйғунлаштирувчи иқтисодий агентдир.	Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 262 б.
7.	Ф.Хайек	Тадбиркор – бу ўзига хос ижтимоий-рухий тойифадаги хўжалик юритувчи бўлиб, унинг учун ҳар хил бозор имкониятларини таҳлил қилиш, фойдаланиш, янги ғояларни сафарбар қилиш муҳимдир.	Т.Дўстжанов ва С.Салиев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 163 б.
8.	Г.Форд	Тадбиркор – бу ўзининг мустақил ғоясига эга бўлган кишидир.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”. 2006. – 163 б.
9.	АҚШнинг шиори	Тадбиркорлар – миллатнинг олтин фонди.	Т.Дўстжанов ва С.Салаев Иқтисодиёт ва тадбиркорлик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИQTISOD-MOLI-YA”. 2006. – 163 б.
10.	Б.А.Абдукаримов, Ф.Б.Абдукаримов	“Тадбиркор” ва “Ишбилармон” атамалари бир-бирига яқин тушунчалар бўлиб, улар ташаббускор, эңчил, уддабурон, серҳаракат инсонларни номлайдиган терминлардир.	Абдукаримов Б.А., Абдукаримов Ф.Б. Савдо иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” ДИН, 2013. – 31 б.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, тадбиркор атамасига ўзимизнинг таърифимизни беришни лозим, деб топдик. Бунда тадбиркорликни фаолият деб қарайдиган бўлсак, тадбиркорга субъект сифатида қаралади. Шу жиҳатдан улар мазму-моҳияти жиҳатидан ҳам фарқ қилади. Шундай қилиб биз тадбиркорга қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Тадбиркор дейилганда, юридик шахс ташкил этган ҳолда ва ташкил этмасдан қонуний асосда жамият эҳтиёжларини қондиришга қаратилган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахс тушунилади. Ҳақиқатда ҳар қандай тадбиркорлик фаолияти қонуний асосда ташкил қилинган бўлиши лозим. Қонун асосида фаолият кўрсатувчи шахс тадбиркордир. Агар у ноқонуний пул топиш билан шуғулланса, уларни тадбиркорлар сафига киритиб бўлмайди.

Юқорида келтирилган таърифни назарий жиҳатдан куйидагича асослаш мумкин. Биринчидан, тадбиркор дейилганда, юридик шахс ташкил этган ҳолда ва ташкил этмасдан фаолият кўрсатиши инobatга олинган. Аммо у ташкил этмасдан тадбиркорликнинг бирорта шакли бўйича (якка тадбиркор, оилавий тадбиркор ва ҳ.к.) рўйхатдан ўтган бўлиши керак. Иккинчидан, тадбиркор жамият эҳтиёжларини қондиришга қаратилган фаолият билан шуғулланиши лозим. Жамият эҳтиёжига зид бўлган ва унинг барқарорлигига салбий таъсир қиладиган фаолият билан шуғулланиб топиладиган даромад тадбиркорлик даромадига кирмайди. Жамият эҳтиёжига зид фаолиятнинг деярли ҳаммаси жиноий фаолият бўлиб ҳисобланади. Бундай йўл билан пул топишга ҳаракат қилинмаслиги лозим. Учинчидан, тадбиркор қонуний асосда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахс бўлиши лозим. Юқорида таъкидланганидек, ноқонуний йўллар билан пул топадиган шахс ҳуч маҳал тадбиркор бўла олмайди. Ушбу далиллар ҳам кўрсатадики, биз тавсия қилган таъриф ҳар ҳолда такомиллашган таърифлардан бири сифатида баҳоланиши мумкин.

Тадбиркор ва тадбиркорлик тушунчаларига аниқлик киритилгач, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ҳам таърифини ишлаб чиқиш учун объектив зурурият туғулди. Иқтисодий адабиётларда ушбу атаманинг таърифини учратмадик. Буларни инobatга олиб ва унинг заруратидан келиб чиқиб, мазкур атамага ҳам ўзимизнинг таърифимизни беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик. **Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари дейилганда, қонун ва бошқа меъёрий ҳужжатларда кўрсатилган ходимлар сони доирасида ўз мулкига асосланиб таваккал қилиб, жамият манфаатидан келиб чиққан ҳолда фаолият кўрсатадиган (ишлаб чиқариш, иш бажариш, хизмат кўрсатиш) ҳўжалик юритувчи субъектлар (юридик шахс ташкил қилган ва юридик шахс ташкил қилмасдан фаолият кўрсатадиган) тушунилади.**

Бизнинг фикримизча, биз берган таърифлар, мукамалликка даво қилмасда, мазкур тушунчаларнинг мазмунини бугунги кун талабидан келиб чиққан ҳолда тўлиқ ифода этади.

1.3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик эркинлигининг кафолатлари ва уларни ривожлантиришда амалга оширишнинг асосий йўналишлари

Тадбиркорлик фаолиятининг мулкий асослари “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги янги таҳрирдаги

қонуннинг⁸ 15-моддасида ўз ифодасини топган. Қонунда эътироф этилишича, тадбиркорлик фаолияти тадбиркорлик субъектларининг ўз мол-мулки асосида ёки жалб қилинган мол-мулк асосида амалга оширилиши мумкин.

Тадбиркорликни амалга оширувчи субъект давлат рўйхатидан ўтказишни сўраб ариза берганидан кейин белгиланган муддатда тегишли давлат органи томонидан «бир дарча» принципи бўйича амалга оширилади. Мазкур орган уни рўйхатга олганлиги тўғрисида хабардор қилиш асосида, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибга биноан маълум қилади.

Ариза берувчини тадбиркорлик фаолияти субъекти сифатида тегишли идоралар томонидан давлат рўйхатидан ўтказишни асоссиз рад этган бўлса, шунингдек давлат рўйхатидан ўтказиш муддатларида қонун талаблари бузилган бўлса ва уларнинг бошқа ҳаракатларидан қоникмаса, улар устидан судга шикоят қилиниши мумкин. Рўйхатдан ўтказувчи органнинг қарори, шунингдек мазкур орган мансабдор шахсларининг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) суд томонидан қонунга хилоф деб топилса, етказилган зарарнинг ўрнини қоплайди ва маънавий зарар учун компенсация ҳам тўлайди. Шу туфайли мазкур масалага дахлдор бўлган давлат органи ариза берувчининг талабига жиддий ёндошиши, уларни асоссиз равишда рўйхатдан ўтказишни рад этмаслиги ёки рўйхатдан ўтказиш муддатини бузмаслиги лозим.

Мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятининг лицензияланиши лозим бўлган турлари қонунлар билан белгиланган. Уларнинг сони қисқариб, лицензия бериш тартиби ва талаби енгиллаштирилмоқда. Аммо бу масалада ҳали такомиллаштирилиши лозим бўлган жиҳатлар талайгина.

Тадбиркорлик фаолиятининг мулкий асоси тадбиркорлик субъектларининг тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишига асос ва восита бўлган мол-мулк, шу жумладан мулкий ҳуқуқлар қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда белгиланади. Бундай ҳуқуқларнинг белгиланиши, ўзгартирилиши ва бекор бўлиши билан боғлиқ олди-сотди, гаров, ижара ва бошқа ҳуқуқлар битимлар объекти бўлиши мумкин. Турли битимлар ва шартномалар ҳам мазкур масаланинг қонуний ҳал қилинишини белгилайди ва фаолият давомида амал қилади.

Қонунда тадбиркорлик фаолияти субъектларини кредитлаш қонун ҳужжатларда белгиланган тартибда амалга оширилади, дейилган. Чунки кредитнинг турлари, уларни амалга ошириш йўллари бошқа мезъорий

⁸ «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳрири. – 15 моддаси. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 18-сон.

хужжатлар билан ҳам тартибга солинади. Бундай тартиблар қонунлар ва Марказий Банкнинг йўриқномалари асосида амалга оширилади.

Тадбиркорлик фаолияти субъекти кредит шартномалари бўйича мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш воситаси сифатида ўз мол-мулкидан, шу жумладан ашёлари ва мулкый ҳуқуқларидан, қонунда белгиланган ҳоллар бундан мустасно, шунингдек ўзи олган кредитни тўлай олмаслик хавфини суғурта қилиш полисидан фойдаланиши мумкин.

Тадбиркорлик фаолияти субъектларини суғурта қилиш қонун ҳужжатларида ва шартномада белгиланган тартибда суғурта ташкилотлари томонидан амалга оширилади.

Тадбиркорлик фаолияти субъектларига ҳисоб ва ҳисоботини юритиш борасида ҳам бир қанча энгилликлар берилган ва улар ҳам қонун билан ҳимояланган. Одатда ҳисоб ва ҳисоботлар қонун ҳужжатларига мувофиқ юритилади. Ҳозирги пайтда уларнинг ҳисоботи тадбиркорлик субъектининг хоҳишига кўра қоғозда ёки ҳозирги талаблардан келиб чиққан ҳолда, электрон шаклда тайёрланиши ва топширилиши мумкин. Тадбиркорлик субъектларининг электрон шаклда тақдим этилган ҳисоботи тадбиркорлик субъектининг электрон рақамли имзоси билан тасдиқланади ва интернет орқали топширилади. Бу тадбиркорнинг вақтини ва йўлга кетадиган маблағини тежаш имконини беради. Давлат тадбиркорлик субъектларига электрон шаклда ҳисоб юритилишини рағбатлантириш мақсадида, ушбу ишнинг дастурий таъминотини имтиёзли шартларда ёки бепул тарқатиш орқали таъминланиши ҳам кўзда тутилган.

Мамлакатимизда тадбиркорликнинг барча ҳуқуқлари қонун билан ҳимоя қилинган. Жумладан, давлат органларининг тадбиркорлик субъектлари учун қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган қўшимча ҳисобот турларини белгилаши ва уларни топширишга мажбур қилиши ҳам қатъиян ман этилган.

Мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга, уларнинг эркинлигини таъминлашга ва қонуний кафолатларини амалга оширишга катта аҳамият берилмоқда. «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни 2000 йилнинг 25 майида қабул қилинган эди. Аммо ҳаёт жадаллик билан ривожланмоқда, уларни бошқариш унсурлари муттасил такомиллашмоқда. Шу туфайли барча қонунлар сингари мазкур қонунга ҳам бир қанча ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди⁹ ва ниҳоят 2012 йилда унинг янги таҳрирдаги варианты қабул қилинди.

⁹ Булар ҳақида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2000 йил, № 5-6, 140-модда; 2001 йил, № 5, 89-модда; 2003 йил, № 5, 67-модда; 2004 йил, № 1-2, 18-модда, № 5, 90-модда; 2005 йил, № 1, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 йил, № 3, 119-

Мазкур қонунга тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиб, унинг янги таҳрири тасдиқлангандан сўнг тадбиркорлик субъектлари эркинлигининг кафолотлари бир нечитага кўпайди¹⁰. Мазкур кафолотларга қуйидагилар киради:

- ўз махсулотлари (ишлари, хизматлари)ни тасарруф этиш кафолатлари;
- даромадлари (фойдасини) тасарруф этиш кафолотлари;
- пул маблағларини тасарруф этиш кафолатлари;
- ташки иктисодий фаолият эркинлиги кафолатлари;
- мулк ҳукуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқлари кафолотлари;
- хом ашё, товарлар, хизматлар бозорларига эркин кириш кафолотлари;
- кредит олиш ва улардан эркинфойдаланиш кафолотлари;
- ахборот олиш эркинлиги кафолотлари;
- национализация, мусодара ва реквизиция қилишдан кафолотлар;
- фирма номи, товар белгисидан (хизмат кўрсатиш белгисидан) фойдаланиш кафолотлари;
- тадбиркорлик фаолиятига аралашмаслик кафолотлари.

Ушбу кафолотларнинг барчаси унинг бевосита конституциявий кафолотларининг таркибий қисмлари ва йўналишларидан иборатдир. Маълумки, бизда хусусий мулк бошқа мулк шакллари қатори дахлсиз ва давлат томонидан ҳимоя қилинади. Бу бевосита ҳар бир тадбиркорлик субъектлари мулкига ҳам дахлдордир.

Тадбиркорлик субъектларининг юқорида келтирилган ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга. Давлат органларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг, бошқа ташкилотларнинг тадбиркорлик субъектлари фаолиятига оид қонунга хилоф қарорлари юзасидан, агар уларнинг мансабдор шахслари қонунга хилоф равишда ҳаракат қилсалар ёки қилиниши лозим бўлган ишни пайсалга солиб ҳаракат қилмасалар, уларнинг устидан ҳам судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланган.

Тадбиркорлик субъектлари тасдиқланган устави доирасида қонун ҳужжатларида ман этилмаган ҳар қандай фаолиятни амалга оширишга ва шу фаолият натижасида фойда олиб уни тасарруф этишга ҳақли. Шунини эътироф этиш керакки, яқка тартибда фаолият кўрсатадиган тадбиркорлар шуғулланиши мумкин бўлган фаолият турлари вазиятдан

модда, № 9, 494-модда, № 10, 536-модда; 2007 йил, № 12, 608-модда; 2008 йил, № 12, 640-модда; 2009 йил, № 12, 472-модда; 2010 йил, № 9, 336-модда, № 12, 465-модда; 2011 йил, № 4, 104-модда, № 9, 248-моддаларида тегишли маълумотлар берилган.

¹⁰ "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолотлари тўғрисида"ги қонушнинг янги таҳрири. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 18-сон, 201-модда.

келиб чикиб ўзгартирилиши мумкин. Шу туфайли унинг турлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади ва оммавий ахборот воситалари оркали эълон қилинади.

Тадбиркорлик фаолияти субъектлари эгалари мулкдорлардир. Булар мамлакатимизда аҳолининг ўрта синф катламидан иборат бўлади. Уларнинг улуши барча аҳолининг 60 %дан кўпрокни ташкил қилмоқда. Бундай тадбиркорлар ўзлари ишлаб чиқарадиган товарларнинг (бажарадиган ишларнинг, кўрсатадиган хизматларнинг) ва уларни реализация қилишдан олинган даромадларнинг (фойданинг) мулкдори ҳисобланади. Шу тариқа хусусий мулк ҳажми давлатимизда кўпайиб, шу асосда фаолият кўрсатадиган субъектлар кўлами муттасил ошиб боради.

Тадбиркорлик субъектлари фаолияти эркинликларининг кафолотларидан бири ўз маҳсулотларини (ишлари, хизматларини) тасарруф этиш кафолатидир. Улар ўзлари қандай маҳсулотлар ишлаб чиқаришини эркин танлаш ва ишлаб чиқарган маҳсулотларини (ишлари, кўрсатилган хизматларини) эркин сотиш ҳуқуқига эга. Сотилган маҳсулот ҳажмидан барча ишлаб чиқариш харажатлари копланadi. Қолган қисмидан солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлаганидан кейин қолган даромади (фойдаси), агар ушбу ҳолат суд томонидан тақиқланган бўлмаса, улар томонидан ихтиёрий равишда ишлатилади.

Тадбиркорлик субъектлари фаолияти эркинликларининг кафолотларидан бири, таъкидланганидек, ўз даромадлари (фойдасини) тасарруф этиш кафолотидир. Улар томонидан олинган фойда фаолиятни кенгайтириш учун, жамғарма мақсадида, истеъмол каби мақсадлар учун фойдаланилади. Қайси йўналишга фойдаланиши тадбиркорлик субъектлари томонидан эркин танланади ва ўз ихтиёри билан тасарруф этади.

Қонунда кўзда тутилган кафолотлардан бири, пул маблағларини тасарруф этиш кафолатидир.

Банк ёки бошқа кредит ташкилоти тадбиркорлик фаолияти субъектларининг банк ҳисобварағида мавжуд бўлган пул маблағларини сақлайди ва уларни сир тутadi. Тадбиркорлик субъектлари ҳисобвараққа талаблар қўйилганда маблағларнинг мавжуд бўлишини таъминлаши шарт. Тадбиркорлик фаолияти субъектларининг ушбу маблағларни ҳисобварақда турган суммалар доирасида монеликсиз тасарруф этиш ҳуқуқи кафолатланган ҳолда фойдаланиши мумкин. Хуллас, тадбиркорлик субъектларининг пул маблағлари қаерда жойлашган бўлмасин (тижорат банкларида, ўзларининг кассаларида, бошқа субъектларнинг ҳисобварақларида каби ҳолатларда) ўзининг

маблағи сифатида тадбиркорлар томонидан эркин тасарруф этиш ҳуқуқига эга.

Одатда банк ёки бошқа кредит ташкилоти ҳисобварақда турган пул маблағларидан фойдаланганлиги учун тадбиркорлик фаолияти субъектига фоизлар тўлайди, фоизларнинг суммаси унинг ҳисобварағига киритилиб борилади. Агар улар ўртасида тузилган шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлса бундан мустасно.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, қонун ҳужжатларида белгиланган тартиб бўйича, тадбиркорлик фаолияти субъектларига хизмат кўрсатаётган банклардаги ҳисобварақларида турган маблағлари нақд пул маблағлари тарзида ҳам олинishi мумкин. Яна бир жиҳат. Тадбиркорлик субъектлари ўз пул маблағларини тасарруф этиш кафолатлари доирасида тўловнинг ҳамма шаклида ҳисоб-китоб қилиш ҳуқуқига ҳам эга.

Ҳозирги пайтда тадбиркорлик фаолияти субъектларининг ташқи иқтисодий фаолият эркинлиги ҳам кафолатланган. Тадбиркорлик фаолияти субъектларининг давлат рўйхатидан ўтказилганлиги валюта ҳисобварақларини очиш ва ташқи иқтисодий фаолиятни (экспорт ва импорт операцияларини) амалга ошириш учун асос бўлади. Бу бевосита яқка тартибдаги тадбиркорлар учун ҳам дахлдордир. Товарлар импорт қилувчи субъектлар ташқи иқтисодий алоқалар иштирокчиси сифатида рўйхатдан ўтказилганлиги ҳам ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишга асос бўлади. Бу масалага мамлакатимизда кенг йўл очиб берилган.

Тадбиркорлик фаолияти субъектларининг мулк ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқлари ҳам кафолатланган. Уларнинг мулки бошқа мулклар сингари, юқорида таъкидланганидек, дахлсиз ва қонун билан муҳофаза қилинади.

Қонунда таъкидланганидек, тадбиркорлик фаолияти субъектидан мулкни олиб қўйишга, унинг бошқа ашёвий ҳуқуқларини бекор қилишга, шунингдек уларни чеклашга ҳеч кимга ваколат берилмаган ва бундай ҳаракатларга йўл қўйилмайди. Аммо шундай субъект ўзининг мажбуриятларини давлат солиқ идоралари, банк ва бошқа субъектлар олдида бажармаган бўлса, уларнинг қарзи кўпайиб кетса суднинг қарори билан уларнинг фойдасига ундириб берилади. Зеро, мазкур қарздорликлар бошқа субъектларнинг мулки бўлиб ҳисобланади.

Шуни назарда тутиш керакки, мулк ҳуқуқини бекор қиладиган қонун ҳужжати қабул қилинган тақдирда, ушбу ҳужжатни қабул қилиш натижасида мол-мулкнинг мулкдори бўлган тадбиркорлик субъектига етказилган зарарнинг ўрни, шу жумладан мол-мулкнинг қиймати давлат томонидан қопланади. Зарарнинг ўрнини қоплаш билан боғлиқ низолар